Andrzej Jakubowski
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Lublin jako ośrodek nauki

Wstęp

Nauka, należąca do tzw. usług wyższego rzędu (Śleszyński 2003), przesądza w dużej mierze o charakterze i tożsamości współczesnego miasta. Jest jednym z głównych nośników idei, stając się źródłem zmiany, postępu i rozwoju. Kleiber pisze, że dziedzinę tę należy zaliczyć do kluczowych determinant przyszłości, tworzy ona bowiem „ten szeroki sektor życia publicznego, którego ukształtowany dzisiaj charakter w znacznej mierze przesądzi o kondycji naszego kraju na wiele nadchodzących dziesięcioleci – wręcz o jego sukcesie bądź porażce rozwojowej" (Kleiber 2012, s. 7). Jednocześnie sfera ta powinna być postrzegana przez pryzmat jej znaczenia gospodarczego. To właśnie nauka – jako dziedzina najpełniej wyzwalająca ludzką kreatywność i pomysłowość – staje się źródłem szeroko rozumianych innowacji, prowadząc do postępu społecznego, technologicznego i organizacyjnego, a tym samym przyczyniając się do rozwoju gospodarczego, zwłaszcza w zakresie sektorów wysokospecjalizowanych oraz tzw. sektorów kreatywnych.

Życie naukowe

Początki instytucjonalnej organizacji życia naukowego w Lublinie sięgają pierwszej dekady XIX wieku. W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego skupiało się ono wokół Instytutu Bibliopolicznego oraz Królewskiego Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego. Do znacznego ożywienia środowiska naukowego doszło jednak dopiero po utworzeniu Królestwa Polskiego. W latach 1818–1830 w mieście działało Lubelskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, będące wówczas drugim po Warszawie ogólnym towarzystwem naukowym w państwie. Życie naukowe w Lublinie zaczęło ponownie rozkwitać pod koniec XIX wieku, kiedy to wokół Hieronima Łopacińskiego skupiło się grono filologów, etnografów i historyków. W 1906 roku powstało Towarzystwo Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego, a od 1910 roku w mieście działało Towarzystwo Literacko-Naukowe, będące prężnym ośrodkiem wymiany myśli naukowej i wydawniczej (Ziółek 1997). Do wszechstronnego rozwoju organizacji życia naukowego w Lublinie doszło jednak dopiero w okresie międzywojennym, dzięki powstaniu

Fot. 7.1. Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II jest najstarszą wciąż istniejącą uczelnią wyższą Lublina

i działalności Uniwersytetu Lubelskiego, założonego w 1918 roku. W 1927 roku utworzono Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie oraz Lubelski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, w 1934 roku natomiast powołano Towarzystwo Naukowe KUL, którego celem stała się koordynacja prowadzonej przez Uniwersytet działalności naukowej (Olszewski 1980).

Od chwili swego powołania w 1951 roku najważniejszą publiczną instytucją naukową w kraju jest Polska Akademia Nauk (PAN) z siedzibą w Warszawie. W ramach jej struktury funkcjonuje pięć wydziałów, dziewięć oddziałów terenowych, 72 instytuty i centra badawcze oraz ponad 100 komitetów naukowych i problemowych (PAN 2016). Od 1998 roku w Lublinie zlokalizowany jest jeden z oddziałów terenowych PAN, będący do 2014 roku jedyną tego typu placówką położoną na prawym brzegu Wisły[1]. Oddział PAN w Lublinie skupia ponad 700 członków, integrując lubelskie środowisko naukowe w ramach 18 Komisji Oddziałowych (Oddział... 2016). Ponadto od 1986 roku swoją siedzibę w mieście posiada Instytut Agrofizyki im. Bohdana Dobrzańskiego PAN, w którym prowadzone są badania z zakresu agrofizyki jako specjalności nauk rolniczych, wykorzystującej wiedzę i metody z zakresu fizyki, biologii i chemii. W chwili obecnej instytucja ta w ramach sześciu zakładów zatrudnia około 100 osób, w tym 60 pracowników naukowych, realizujących badania w 22 nowocześnie wyposażonych laboratoriach (Instytut Agrofizyki... 2016).

Znaczenie rolnictwa w gospodarce województwa lubelskiego znajduje odzwierciedlenie w profilu jeszcze jednej państwowej jednostki naukowo-badawczej zlokalizowanej w Lublinie – Instytutu Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki. Tam z kolei prowadzone są kompleksowe badania w zakresie higieny pracy, higieny ogólnej i komunalnej wsi oraz zwalczania chorób zawodowych, występujących w związku z pracą na wsi. Lubelski Instytut, powstały w 1951 roku, jest jednym z najstarszych ośrodków tego typu na świecie, łącząc działalność naukową (posiada uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora), badawczą oraz leczniczą, ukierunkowaną na rozwiązywanie problemów zdrowotnych charakterystycznych dla ludności wiejskiej (IMW 2016).

Oprócz wyżej wymienionych jednostek w Lublinie działalność naukową prowadzą także: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Naukowe KUL, Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie, Krajowe Laboratorium Pasz w Lublinie oraz Instytut Europy Środkowo-Wschodniej (IEŚW), utworzony w 2001 roku jako jednostka badawczo-rozwojowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP (Łoboda 2011). W ramach Instytutu prowadzone są interdyscyplinarne badania aktualnych zjawisk politycznych, kulturowych i społecznych zachodzących w regionie Europy Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza po przełomie 1989 roku (IEŚW 2016).

Wobec wyzwań, jakie przed nauką stawia współczesna gospodarka, w tym przede wszystkim sektor przemysłowy, władze województwa podjęły decyzję o ulokowaniu w mieście Lubelskiego Parku Naukowo-Technologicznego (LPN-T), mającego zapewnić odpowiednie zaplecze infrastrukturalne dla podmiotów z sektora badawczo-rozwojowego. Park rozpoczął działalność w 2009 roku, skupiając podmioty zajmujące się działalnością naukowo-badawczą, komercjalizacją badań naukowych, wdrażaniem innowacji w podmiotach gospodarczych, szkoleniami oraz doradztwem (Łoboda 2011; LPN-T 2016). LPN-T ma w założeniu stanowić swego rodzaju pomost pomiędzy sektorem nauki i gospodarki. Jest to o tyle istotne, iż funkcjonujące na terenie województwa podmioty gospodarcze jedynie w niewielkim stopniu prowadzą działalność badawczo-rozwojową we własnym zakresie. Świadczy o tym m.in. niski odsetek pracowników jednostek naukowo-badawczych zatrudnionych w sektorze przedsiębiorstw (11,6% w 2014 roku), których zdecydowana większość (77,1%) przypada na jednostki sektora szkolnictwa wyższego.

Rozwój szkolnictwa wyższego

Lublin jest miastem posiadającym wielowiekowe tradycje w zakresie szkolnictwa, w tym szkolnictwa wyższego. Pierwsze informacje o istnieniu w Lublinie szkoły parafialnej, mieszczącej się przy kolegiacie św. Michała, pochodzą z pierwszej połowy XV wieku, choć jej początki prawdopodobnie sięgają drugiej połowy XIV wieku (Tworek 1980). W XV i XVI wieku nosiła ona nazwę akademickiej, a na jej czele stał rektor (Gawarecki 1974). U schyłku średniowiecza, oprócz szkoły parafialnej, w Lublinie istniała jeszcze szkoła i nowicjat przy klasztorze oo. Bernardynów oraz szkoła żydowska na Podzamczu (Tworek 1980). Od XVI wieku obok szkoły elementarnej przy kościele św. Michała funkcjonowała jeszcze jedna, ulokowana przy kościele św. Mikołaja na Czwartku (Edukacja... 2016). W 1596 roku utworzono w mieście dysponujące rozległym kompleksem budynków szkolnych Kolegium Jezuitów. Po kasacie zakonu w 1773 roku oraz powołaniu Komisji Edukacji Narodowej zostało ono przemianowane na szkołę państwową (tzw. Szkołę Wydziałową) o świeckim charakterze i stosunkowo dobrej – ze względu na ówczesną rangę Lublina jako siedziby Trybunału – kadrze nauczycielskiej oraz renomie (Śladkowski 1980).

W pierwszej połowie XVI wieku powstała pierwsza w historii miasta wyższa uczelnia wyznaniowa: założona przez Salomona Szachnę Akademia Talmudyczna, która funkcjonowała do XVIII wieku. Od 1644 roku przy klasztorze dominikanów działało Studium Generale – uczelnia wyższa o charakterze filozoficzno-teologicznym, dysponująca prawem nadawania tytułu lektora i bakałarza.

[1] W 2014 roku utworzono Oddział PAN w Olsztynie i Białymstoku z siedzibą w Olsztynie.

Jej pierwszym rektorem został słynny zakonnik Paweł Ruszel. Pod koniec XVII wieku ufundowano również istniejące do dziś Metropolitalne Seminarium Duchowne w Lublinie, erygowane w 1714 roku (Marczuk 1975; Metropolitalne... 2016).

Wykształcenie i umocnienie się funkcji akademickiej miasta należy jednak wiązać z okresem dwudziestolecia międzywojennego. Jako pierwszy utworzony został w 1918 roku Uniwersytet Lubelski (od 1928 roku Katolicki Uniwersytet Lubelski – KUL), dzięki czemu po I wojnie światowej Lublin stał się jednym z sześciu miast uniwersyteckich w Polsce, obok Krakowa, Wilna, Lwowa, Warszawy i Poznania. Inicjatorem założenia wszechnicy byli polscy uczeni skupieni wokół ks. Idziego Radziszewskiego, rektora Akademii Duchownej w Piotrogrodzie (Petersburgu). Nowo powstała uczelnia posiadała początkowo cztery wydziały: Teologiczny, Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych, Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych oraz Nauk Humanistycznych. W 1933 roku przyznano jej prawo nadawania niższych stopni naukowych na wydziałach świeckich, w 1938 roku natomiast otrzymała pełne prawa akademickie (Olszewski 1980). W okresie międzywojennym KUL stał się ważnym i prężnie rozwijającym się ośrodkiem nauki i kultury, w którym kształciło się ponad 6 tys. studentów. Wielu spośród nich podjęło pracę w szkolnictwie, sądownictwie i administracji, wpływając na rozwój elity miasta (Marczuk 1975).

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w Lublinie rozwijało się przede wszystkim szkolnictwo wyższe wyznaniowe. Od 1924 roku w mieście działał Instytut Misyjny, natomiast w 1926 roku powstała jezuicka uczelnia teologiczna, tzw. Collegium Bobolanum, połączone w 1932 roku z Kolegium Teologicznym oo. Jezuitów w Krakowie. W 1929 roku jednostka ta otrzymała prawa równorzędne uniwersytetom, a także uprawnienie do nadawania stopnia doktora teologii (Marczuk 1975). W tym samym roku do wyższych zakładów naukowych zaliczone zostało Seminarium Duchowne, w roku 1930 zaś z inicjatywy rabina Majera Szapiro powstała Wyższa Szkoła Talmudyczna – Uczelnia Mędrców Lublina (Jeszywas Chachmej). Kształciła kandydatów na rabinów, uczonych oraz żydowskich działaczy społecznych (Olszewski 1980; Ziółek 1997; Kociuba 2008). W mieście działało także Seminarium Nauczycielskie, w 1923 roku uruchomiono Państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski, w 1928 roku natomiast utworzono Państwowe Pedagogium im. E. Estkowskiego (Olszewski 1980). Działalność i dynamiczny rozwój tych uczelni, a tym samym rozkwit życia naukowego w Lublinie, przerwał wybuch II wojny światowej.

Wkrótce po wyzwoleniu Lublina swoją działalność wznowił Katolicki Uniwersytet Lubelski. Rozwój uczelni został jednak wyraźnie zahamowany w latach 50. i 60. XX wieku na skutek zmian ideologicznych i organizacyjnych w nauce. Doszło wówczas m.in. do stopniowego zamykania wybranych wydziałów oraz kierunków studiów, a także ograniczania limitów przyjęć na studia. Liberalizacja polityki rządu wobec uczelni w latach 70. XX wieku pozwoliła na reaktywowanie i utworzenie nowych jednostek organizacyjnych oraz kierunków studiów, rozbudowę infrastruktury, a także rozwój rozległych kontaktów naukowych o zasięgu międzynarodowym. Nowy rozdział w historii uczelni otworzyły zmiany polityczne w Polsce pod koniec lat osiemdziesiątych, rozpoczynając okres jej dynamicznego rozwoju (Ziółek 1997). Od 2005 roku uczelnia nosi imię swojego byłego wykładowcy – Jana Pawła II.

Fot. 7.2. W siedzibie dawnej Jeszywas Chachmej Lublin, niegdyś największej uczelni talmudycznej na świecie, dziś znajduje się hotel oraz synagoga

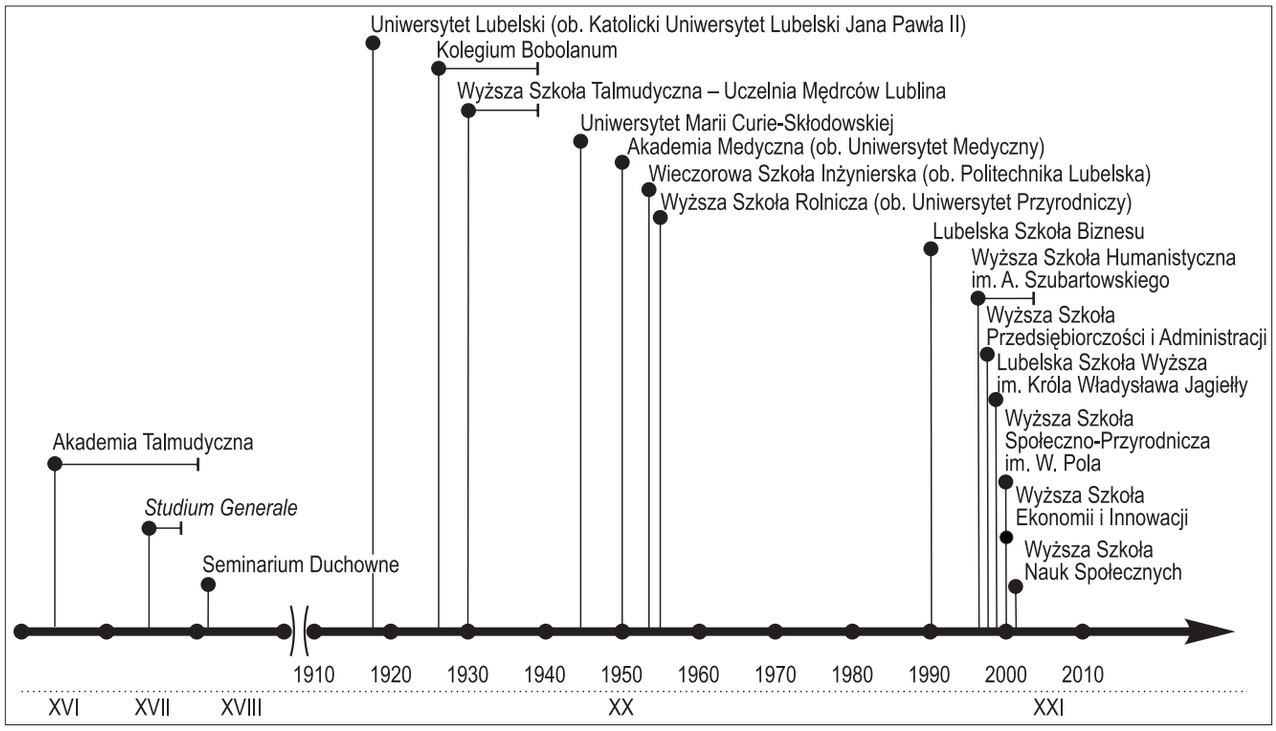

Ryc. 7.1. Rozwój szkolnictwa wyższego w Lublinie
Źródło: opracowanie własne.

W 1944 roku na mocy dekretu PKWN w Lublinie powołano drugą szkołę wyższą o profilu ogólnoakademickim – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (UMCS), którego organizatorem i pierwszym rektorem został zoolog i działacz komunistyczny prof. Henryk Raabe. W nowo powstałej uczelni działały początkowo cztery wydziały: Lekarski, Przyrodniczy, Rolny i Weterynaryjny, do których wkrótce dołączył Wydział Farmacji. Taki profil uczelni utrzymał się do 1949 roku, kiedy to w ramach Uniwersytetu utworzono Wydział Prawa. Rok później wydzielono z niego dwa Wydziały: Lekarski i Farmaceutyczny, które dały podstawę dla utworzenia w Lublinie Akademii Lekarskiej, przemianowanej następnie na Akademię Medyczną (w 1950 roku) oraz Uniwersytet Medyczny (UM, w 2008 roku). Pierwszym rektorem Akademii został prof. Feliks Skubiszewski, obecny patron uczelni. Do kolejnej ważnej reorganizacji UMCS doszło w 1955 roku, kiedy to z wyodrębnionych zeń Wydziałów: Rolnego, Weterynaryjnego i Zootechnicznego utworzono Wyższą Szkołę Rolniczą (WSR), nawiązującą do tradycji puławsko-lubelskiego ośrodka nauk rolniczych, jednego z najstarszych w kraju[2]. Uczelnia w 1972 roku przekształcona została w Akademię Rolniczą w Lublinie, a od 2008 roku działa jako Uniwersytet Przyrodniczy (UP). Ponadto w 1953 roku otwarto Wieczorową Szkołę Inżynierską, przemianowaną w 1965 roku na Wyższą Szkołę Inżynierską (WSI). Rozwój struktury organizacyjnej, kadry naukowej oraz zaplecza lokalowego wraz z wyposażeniem badawczym stał się podstawą do przekształcenia WSI w Politechnikę Lubelską (PL) z dniem 1 sierpnia 1977 roku (Ziółek 1997).

Pierwsza niepubliczna szkoła wyższa w Lublinie powstała już w 1990 roku. Była nią utworzona z inicjatywy KUL Lubelska Szkoła Biznesu. W 1997 roku założono Niepubliczne Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych oraz Wyższą Szkołę Humanistyczną im. A. Szubartowskiego. Rok później powstała Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji (WSPiA). W 1999 roku została otwarta Lubelska Szkoła Wyższa, w 2005 roku przemianowana na Lubelską Szkołę Wyższą im. Króla Władysława Jagiełły. W 2000 roku powołano do życia dwie uczelnie niepubliczne: Wyższą Szkołę Społeczno-Przyrodniczą im. W. Pola w Lublinie (WSSP) oraz Wyższą Szkołę Ekonomii i Innowacji (WSEI). Rok później powstała najmłodsza spośród lubelskich niepublicznych szkół wyższych – Wyższa Szkoła Nauk Społecznych (WSNS). Ponadto w Lublinie utworzono oddziały zamiejscowe szkół wyższych z Warszawy i Łodzi: Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. J. Korczaka (WSP) oraz nieistniejących już filii Wyższej Szkoły Dziennikarskiej im. M. Wańkowicza i Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi (Kociuba 2008; Jakubowski, Dziaduch 2013). Rozwój szkolnictwa wyższego w Lublinie został przedstawiony w formie graficznej na rycinie 7.1.

Stały rozwój organizacyjny i naukowy lubelskich uczelni sprawił, że w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat Lublin stał się jednym z najważniejszych ośrodków akademickich w kraju, oferującym szeroki wachlarz kierunków i specjalności prowadzonych w ramach

[2] Instytut Politechniczny i Rolniczo-Leśny w Puławach powstał w 1862 roku.

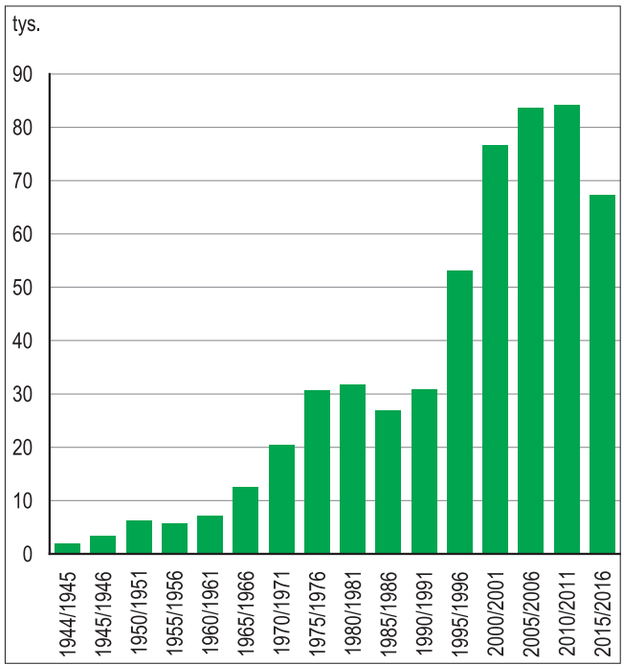

Ryc. 7.2. Studenci szkół wyższych w Lublinie w latach 1944–2015 (stan w dniu 31 XII) – od roku akademickiego 1965/1966 łącznie ze studentami wyższych studiów zaocznych i eksternistycznych.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

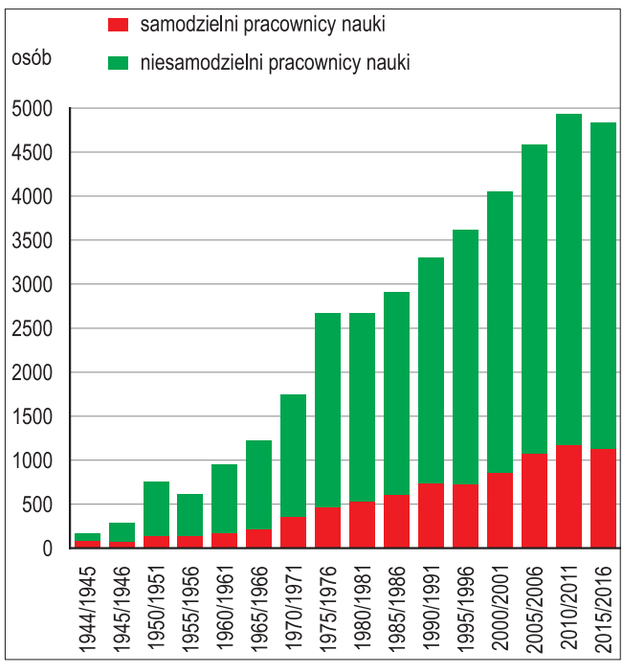

Ryc. 7.3. Pełnozatrudnieni nauczyciele akademiccy w Lublinie w latach 1944–2015 (stan w dniu 31 XII)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

dziewięciu szkół wyższych o ugruntowanej pozycji naukowej i dobrej renomie w kraju i zagranicą. Nie bez znaczenia jest również fakt, że to właśnie w Lublinie – jako jedynym mieście w Polsce – przez kilka dekad funkcjonowały dwa uniwersytety. Dynamiczny rozwój szkół wyższych w Lublinie w okresie powojennym znajdował odzwierciedlenie w liczbie studentów, która wzrosła w latach 1944–2004 z 1,9 tys. do 86,9 tys. osób (ryc. 7.2). Bardzo wysoką dynamiką charakteryzował się również rozwój kadry naukowo-dydaktycznej, budowanej w dużej mierze w oparciu o zasoby własne. Od chwili zakończenia II wojny światowej liczba nauczycieli akademickich w Lublinie wzrosła ze 163 do niemal 6 tys. w roku 2010/2011 (ryc. 7.3).

Szkolnictwo wyższe – stan obecny

Lublin jest dzisiaj siódmym największym ośrodkiem akademickim w kraju pod względem liczby studentów (ryc. 7.4). W roku akademickim 2015/2016 na poziomie wyższym kształciło się w nim ponad 67,3 tys. osób, tj. 4,8% ogólnej liczby studiujących w Polsce. W okresie tym na 1000 mieszkańców miasta przypadało niemal 204 studentów. Wskaźnik ten – jako miara względna – w jeszcze lepszy sposób ukazuje znaczenie szkolnictwa wyższego i społeczności akademickiej w życiu miasta. Warto nadmienić, iż pod względem jego wartości Lublin plasował się na czwartej pozycji w kraju, ustępując miejsca jedynie Rzeszowowi, Poznaniowi i Opolu[3].

Od momentu utworzenia w 1944 roku największą spośród lubelskich uczelni jest Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. W roku akademickim 2015/2016 kształciło się tam 21,6 tys. studentów, co lokowało UMCS na szesnastym miejscu w gronie największych uczelni w kraju. W chwili obecnej prezentuje szeroki profil kształcenia w ramach jedenastu Wydziałów oraz Wydziale Zamiejscowym w Puławach, oferując ponad 60 kierunków studiów i ponad 200 specjalności. Na wszystkich uczelniach publicznych Lublina w roku akademickim 2015/2016 kształciło się łącznie 57,8 tys. studentów, na niepublicznych natomiast – niespełna 9,5 tys. Personel naukowo-dydaktyczny lubelskich uczelni obejmował ok. 5,6 tys. nauczycieli akademickich oraz pracowników naukowych, z czego ok. 850 zatrudnionych na stanowisku profesora (ryc. 7.5).

Lubelski ośrodek akademicki dysponuje stosunkowo szeroką ofertą edukacyjną, obejmującą możliwość kształcenia w większości dyscyplin naukowych oraz w ramach wszystkich grup i podgrup kierunków studiów[4]. Proces kształtowania oferty edukacyjnej ma przy tym charakter dynamiczny, podlegając ciągłemu rozszerzaniu. Jest on realizowany w oparciu o wprowadzone w 2011 roku zmiany w ustawie z dn. 27 lipca 2005 roku Prawo

[3] W drugiej połowie pierwszej dekady XXI wieku (w roku akademickim 2004/2005 liczba osób studiujących w Lublinie osiągnęła 86,9 tys. i utrzymywała się na zbliżonym poziomie przez kilka kolejnych lat) wartość analogicznego wskaźnika kształtowała się na poziomie ok. 250 studentów w przeliczeniu na 1000 ludności. Pozwalało to na wyciąganie nieprawdziwego ze statystycznego punktu widzenia, ale bardzo obrazowego i wizerunkowo atrakcyjnego wniosku, iż co czwarty mieszkaniec Lublina jest studentem (Strategia Rozwoju Lublina… 2013).

[4] Zgodnie z Międzynarodową klasyfikacją kierunków kształcenia ISCED-F 2013 (UNESCO 2015).

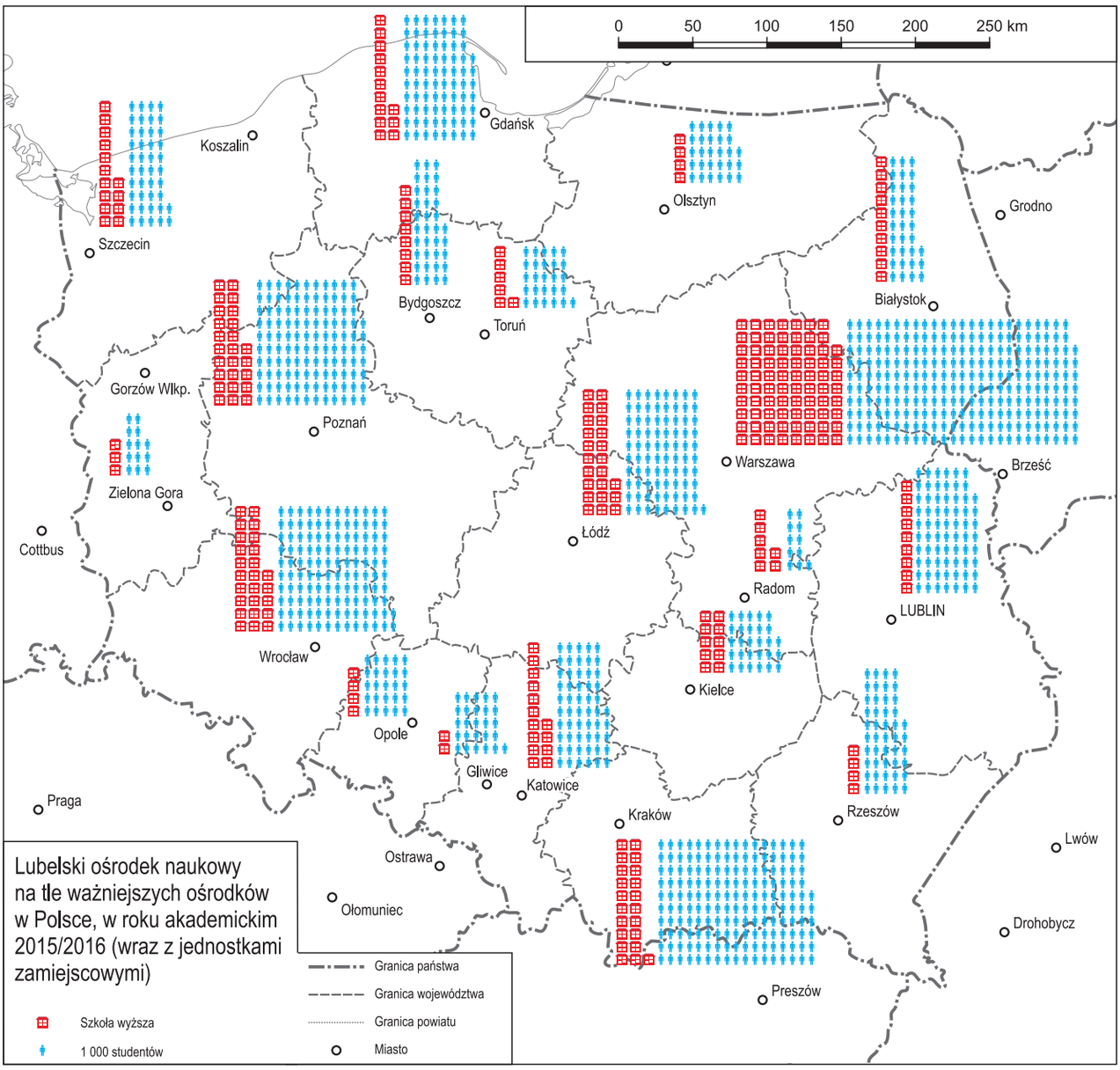

Ryc. 7.4. Lubelski ośrodek naukowy na tle ważniejszych ośrodków w Polsce w roku akademickim 2015/2016 (wraz z jednostkami zamiejscowymi)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

o szkolnictwie wyższym, które znacznie zliberalizowały przepisy dotyczące tworzenia nowych kierunków studiów. W roku akademickim 2015/2016 w ofercie edukacyjnej lubelskich uczelni dominowały nauki społeczne i humanistyczne (reprezentujące następujące grupy kierunków: biznes, administracja i prawo; nauki społeczne, dziennikarstwo i informacja; nauki humanistyczne i sztuka), a także – w nieco mniejszym zakresie – kierunki o profilu technicznym (technika, przemysł, budownictwo) oraz medycznym (zdrowie i opieka społeczna).

Biorąc pod uwagę liczne uczelnie, szeroką kadrę naukowo-dydaktyczną i relatywnie bogatą ofertę edukacyjną, Lublin posiada bez wątpienia charakter ośrodka ponadregionalnego. Jednak ze względu na dynamiczny rozwój innych ośrodków, w tym w województwach ościennych, a także niedostosowanie oferty edukacyjnej do wymagań współczesnego rynku pracy, w tym poprzez koncentrację na kierunkach humanistycznych (Matacz 2014), zasięg lubelskiego ośrodka akademickiego ogranicza się obecnie przede wszystkim do obszaru Polski południowo-wschodniej. Dobrze obrazuje to analiza oddziaływania ośrodka przeprowadzona na podstawie danych na temat miejsca pochodzenia kandydatów na studia na uczelniach lubelskich w roku akademickim 2012/2013 (ryc. 7.6). Obszar ten obejmuje – poza województwem lubelskim – północną część województwa podkarpackiego, południową – mazowieckiego oraz wschodnią – świętokrzyskiego. Spośród lubelskich szkół wyższych funkcje ponadregionalne w największym stopniu pełni Uniwersytet Medyczny, w mniejszym zakresie natomiast Uniwersytet Przyrodniczy, KUL oraz UMCS (Jakubowski, Dziaduch 2013).

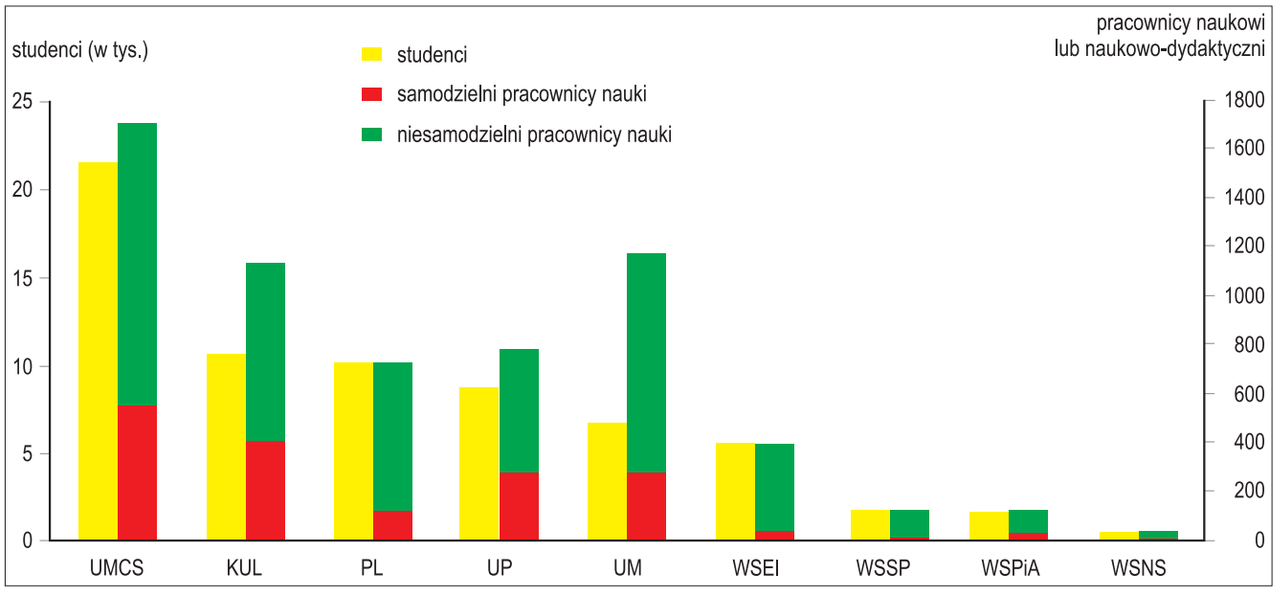

Ryc. 7.5. Studenci oraz pełnozatrudnieni pracownicy naukowi i naukowo-dydaktyczni wg uczelni w 2015 r. (stan w dniu 31 XII)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Lubelskie uczelnie z całą mocą doświadczają obecnie negatywnych skutków przeobrażeń struktury demograficznej społeczeństwa Polski. Liczba studentów lubelskiego ośrodka akademickiego stale wzrastała od połowy lat 40. XX wieku do roku akademickiego 2004/2005, kiedy to osiągnęła wartość 86,9 tys., utrzymując się na podobnym poziomie do końca dekady. Wiązało się to zarówno ze wzrostem aspiracji edukacyjnych ludności, zmianą wymogów rynku pracy, jak również wejściem na rynek edukacyjny licznej kohorty osób urodzonych w latach 70. i 80. XX wieku. Począwszy od roku akademickiego 2010/2011 liczba studentów zaczęła jednak gwałtownie spadać wraz z opadającym ramieniem wyżu demograficznego, wobec czego w roku 2015/2016 była ona już o niemal jedną czwartą niższa niż w połowie pierwszej dekady XXI wieku. Sytuacja lubelskiego ośrodka akademickiego

Fot. 7.3. Budynek Instytutu Informatyki UMCS należy do najnowocześniejszych obiektów Uniwersytetu

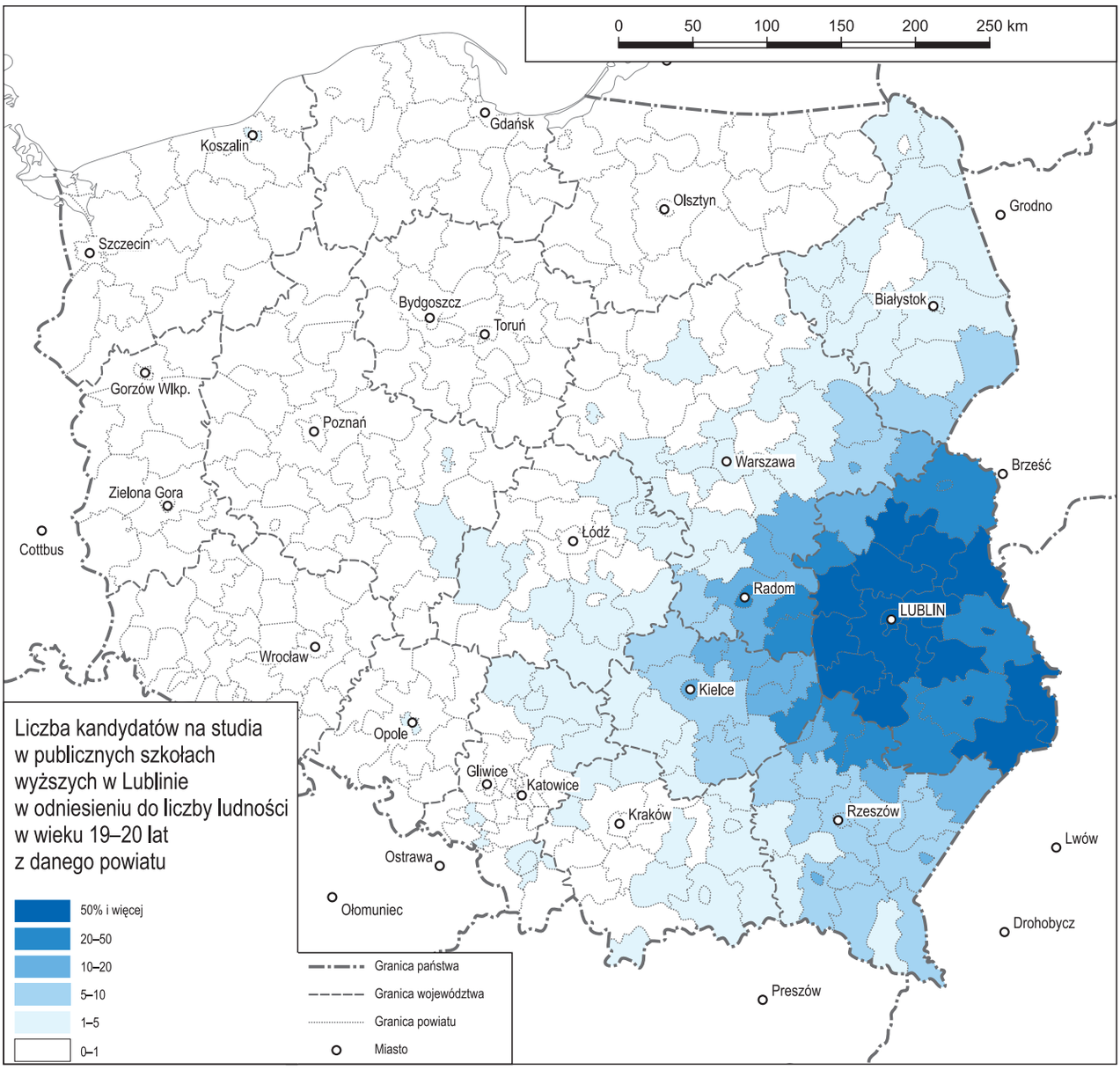

Ryc. 7.6. Pochodzenie terytorialne kandydatów na studia w publicznych szkołach wyższych w Lublinie w roku akademickim 2012/2013
Źródło: Jakubowski, Dziaduch 2013.

nie jest jednak pod tym względem wyjątkowa. Podobny trend obserwowany jest w całym kraju, gdzie pomiędzy rokiem akademickim 2010/2011 a 2015/2016 liczba studentów uległa zmniejszeniu z 1817,5 tys. do 1405,1 tys., tj. o 22,7% (Bank Danych Lokalnych GUS 2016).

Zmiany te wymuszają na szkołach wyższych Lublina nie tylko podwyższenie poziomu konkurencyjności w rywalizacji o studentów krajowych, realizowane zwłaszcza poprzez uatrakcyjnienie oferty edukacyjnej (tj. tworzenie nowych kierunków studiów dostosowanych zarówno do preferencji kandydatów, jak i potrzeb pracodawców), ale także rozwijanie pozostałych form kształcenia, w tym na poziomie studiów III stopnia (tj. doktoranckich) oraz w postaci studiów podyplomowych. W roku akademickim 2015/2016 na lubelskich uczelniach publicznych w ramach studiów doktoranckich kształciło się 3155 osób. Więcej doktorantów studiowało jedynie w Warszawie, Krakowie i Wrocławiu. Niemal dwukrotnie wyższa była liczba słuchaczy studiów podyplomowych (6 tys. osób).

W dobie niżu demograficznego bardzo duże znaczenie posiada również kształcenie cudzoziemców. Pozwala ono na kompensację malejących zasobów ludności w typowym dla studiowania wieku 19–24 lata, a tym samym zmniejszającego się popytu krajowego generowanego przez nich na usługi edukacyjne na poziomie wyższym. Zgodnie z danymi GUS w latach 2000–2015 liczba cudzoziemców kształcących się w polskich szkołach wyższych wzrosła z 6,6 tys. do 57,1 tys., współczynnik umiędzynarodowienia wzrósł natomiast do poziomu 4,1% ogólnej liczby studentów. Lublin, w którym w roku akademickim 2015/2016 studiowało 5,7 tys. osób pochodzących

z zagranicy, charakteryzował się najwyższą wartością współczynnika umiędzynarodowienia spośród wszystkich ośrodków akademickich w kraju (8,4%). UMCS z liczbą 1458 cudzoziemców zajmował czwarte, natomiast Uniwersytet Medyczny (1234 studentów z zagranicy) piąte miejsce pod względem liczby zagranicznych studentów, ustępując jedynie największym uczelniom w kraju: Uniwersytetowi Warszawskiemu, Uniwersytetowi Jagiellońskiemu oraz Politechnice Warszawskiej. Biorąc pod uwagę położenie geograficzne, stosunkowo szeroką ofertę edukacyjną, relatywnie niskie koszty kształcenia i łatwość w pokonywaniu bariery językowej, najliczniejszą grupę studentów w mieście stanowili Ukraińcy. Jednak zasięg przestrzenny pochodzenia osób kształcących się na lubelskich uczelniach jest znacznie szerszy, obejmując obywateli kilkudziesięciu państw świata, w tym m.in. Białorusi, Tajwanu, Stanów Zjednoczonych, Norwegii i Arabii Saudyjskiej[5]. Bez wątpienia obecność cudzoziemców ma liczne pozytywne konsekwencje: kształtuje większą otwartość i tolerancyjność mieszkańców miasta, jak również sprzyja promocji Lublina na świecie jako liczącego się, międzynarodowego ośrodka naukowego.

Interesującą inicjatywą służącą dyskontowaniu bliskości geograficznej Ukrainy oraz znacznego zainteresowania młodych osób zza wschodniej granicy uzyskaniem wykształcenia w Polsce było Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów (EKPiUU), powstałe w Lublinie w 2000 roku z inicjatywy UMCS, KUL, IEŚ-W, Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki w Kijowie, Akademii Kijowsko-Mohylańskiej oraz Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie. Zgodnie z intencją pomysłodawców powołania EKPiUU – prof. Bohdana Osadczuka z Wolnego Uniwersytetu w Berlinie oraz prof. Jerzego Kłoczowskiego z lubelskiego IEŚ-W – powołanie Kolegium miało docelowo prowadzić do utworzenia w Lublinie Polsko-Ukraińskiego Uniwersytetu Europejskiego (PUUE), na wzór polsko-niemieckiej szkoły wyższej działającej we Frankfurcie nad Odrą. Niestety, na skutek wycofania się strony ukraińskiej z projektu w 2011 roku doszło do rozwiązania EKPiUU i zawieszenia prac nad powołaniem PUUE. Jak zauważają Komornicki i Miszczuk (2016), warto dziś – w warunkach poprawy stosunków bilateralnych i wzrostu europejskich aspiracji Ukrainy – powrócić do realizacji tego zamierzenia, które wzmocniłoby rangę lubelskiego ośrodka akademickiego oraz pozytywnie wpłynęło na jego postrzeganie w środowisku międzynarodowym.

Jednym z najistotniejszych wymiarów konkurencyjności szkół wyższych we współczesnym świecie jest kwestia jakości kształcenia i prowadzonych badań naukowych. Kompleksowej oceny jakości działalności naukowej lub badawczo-rozwojowej jednostek naukowych w Polsce dokonuje się w ramach tzw. procedury parametryzacji i kategoryzacji, przeprowadzonej po raz ostatni w 2013 roku. Co prawda żadna z lubelskich jednostek nie otrzymała wówczas najwyższej kategorii (A+), która uprawnia do posługiwania się statusem tzw. Krajowego Naukowego Ośrodka Wiodącego (KNOW), to jednak kilka z nich otrzymało kategorię A, potwierdzającą bardzo wysoki poziom prowadzonych w nich badań. W grupie tej znalazły się po trzy wydziały KUL (Filozofii, Teologiczny, Nauk Społecznych) i Politechniki Lubelskiej (Elektrotechniki i Informatyki, Budownictwa i Architektury, Mechaniczny), po dwa UMCS (Chemii i Artystyczny) i Uniwersytetu Medycznego (Farmaceutyczny z Oddziałem Analityki Medycznej oraz II Wydział Lekarski z Oddziałem Anglojęzycznym), a także Wydział Nauk o Żywności i Biotechnologii Uniwersytetu Przyrodniczego (Komunikat... 2013). Z kolei bieżąca ocena jakości kształcenia w polskich szkołach wyższych dokonywana jest według jednolitych kryteriów przez Państwową Komisję Akredytacyjną. W latach 2010–2016 objęto nią ponad 100 kierunków studiów, przy czym w niemal każdym przypadku przyznano ocenę pozytywną (Baza... 2016).

Szkoły wyższe w kraju podlegają również ocenie dokonywanej przez podmioty niepubliczne. W 2015 roku w rankingu opracowywanym corocznie przez miesięcznik „Perspektywy", w którym ocenie podlegał m.in. prestiż, potencjał naukowy oraz efektywność naukowa, najlepsze lubelskie uczelnie uplasowały się w trzeciej i czwartej dziesiątce, zajmując 25. (Uniwersytet Medyczny), 26. (UMCS) i 32. (KUL) lokatę w kraju (Ranking szkół wyższych „Perspektywy" 2015). Z kolei w rankingu szkół wyższych tygodnika „Wprost" z 2015 roku, w którym kryterium oceny była atrakcyjność absolwentów na krajowym rynku pracy, UMCS uplasował się na 30., KUL na 36., Politechnika Lubelska zaś na 38. miejscu (Ranking Szkół Wyższych 2015). Wszystkie lubelskie uczelnie publiczne zostały również sklasyfikowane w prawdopodobnie najszerszym rankingu szkół wyższych na świecie – *Webometrics Ranking of World Universities* – w którym kryterium oceny była widoczność i znaczenie publikacji naukowych (mierzone liczbą cytowań) dostępnych w Internecie. W zestawieniu za 2015 rok UMCS uplasował się na 1483 miejscu na świecie (24. lokata wśród polskich uczelni), Politechnika Lubelska – 1609 (30. miejsce w Polsce), natomiast KUL, Uniwersytet Medyczny i Uniwersytet Przyrodniczy – odpowiednio na 2007 (42), 2190 (48) oraz 2354 (53) pozycji (Ranking Web... 2016).

W warunkach gospodarki opartej na wiedzy, wyrażającej się we wzroście znaczenia sektora naukowego dla rozwoju gospodarczego oraz dążenia do zawiązywania ściślejszych relacji pomiędzy sektorem nauki i biznesu, stale rośnie znaczenie działań pozycjonujących Lublin jako „Miasto Wiedzy" – ośrodek, w którym dochodzi

[5] Niepublikowane dane GUS na podstawie sprawozdania S-10.

Fot. 7.4. Ecotech-Complex to nowoczesne centrum naukowe powstałe dzięki współpracy pomiędzy pięcioma instytucjami naukowymi z Lublina i Rzeszowa

do wyraźnego sprzężenia synergetycznego pomiędzy sferą nauki i przemysłu. Podjętymi inicjatywami w tym zakresie stały się liczne centra badawczo-rozwojowe lub centra transferu wiedzy, mające na celu komercjalizację wiedzy oraz praktyczne wdrażanie wyników badań naukowych (Hołda i in. 2012). Poczynione w tym zakresie inwestycje, obejmujące m.in.: EcoTech Complex, Centrum Innowacji i Komercjalizacji Badań UMCS, Centrum Biotechnologii oraz Centrum Nanotechnologii UMCS, Lubelskie Centrum Transferu Technologii PL, Interdyscyplinarne Centrum Badań Naukowych oraz Centrum Transferu Wiedzy KUL, a także Centrum Innowacyjno-Wdrożeniowe Nowych Technik i Technologii w Inżynierii Rolniczej, Centralne Laboratorium Agroekologiczne oraz Innowacyjne Centrum Patologii i Terapii Zwierząt UP w Lublinie, znacznie zwiększają szanse powodzenia przyszłych działań w tym zakresie. Rozwój nowoczesnego ośrodka naukowego w Lublinie będzie jednak uzależniony przede wszystkim od aktywizacji środowiska akademickiego w zakresie działalności naukowo-badawczej oraz współpracy z innowacyjnym biznesem[6].

Rozwój nauki wiąże się bezpośrednio z rozwojem przestrzennym, a także urbanistycznym oraz architektonicznym miasta. Jak zauważa Przesmycka (2009), jakość urbanistyczna w mieście akademickim, jakim niewątpliwie jest Lublin, pozostaje ściśle związana z dzielnicami uniwersyteckimi. Wystarczy wspomnieć, iż w okresie międzywojennym najbardziej imponujące gmachy i inwestycje w mieście dotyczyły właśnie instytucji naukowych, przy czym wymienić tu można choćby budynek Kolegium Bobolanum, Jesziwy czy gmach KUL-u przy Al. Racławickich.

Szczególny powód do dumy stanowi jednak lubelskie miasteczko akademickie. Jego projekt został wyłoniony w ramach ogólnopolskiego konkursu urbanistycznego rozpisanego przez Stowarzyszenie Architektów Polskich, którego zwycięzcą okazał się Czesław Gawdzik. Przygotowana przez niego koncepcja dzielnicy uniwersyteckiej obejmowała kompleks obiektów mieszczących zakłady naukowe, sale wykładowe, kliniki weterynaryjne, bibliotekę, domy studenckie, mieszkania dla pracowników naukowych, stołówkę, Akademickie Centrum Kultury z własną salą teatralną (popularną „Chatkę Żaka"), a także Akademicki Ośrodek Sportowy z salą gimnastyczną i krytą pływalnią. Do realizacji projektu przystąpiono w 1949 roku wraz z rozpoczęciem budowy gmachu Wydziału Fizyki i Chemii UMCS oraz pierwszych domów akademickich. Rozwój placówek oraz wyodrębnienie się nowych uczelni wymuszały liczne zmiany, uzupełnienia

[6] Por. Strategia Rozwoju Lublina... 2013, s. 16.

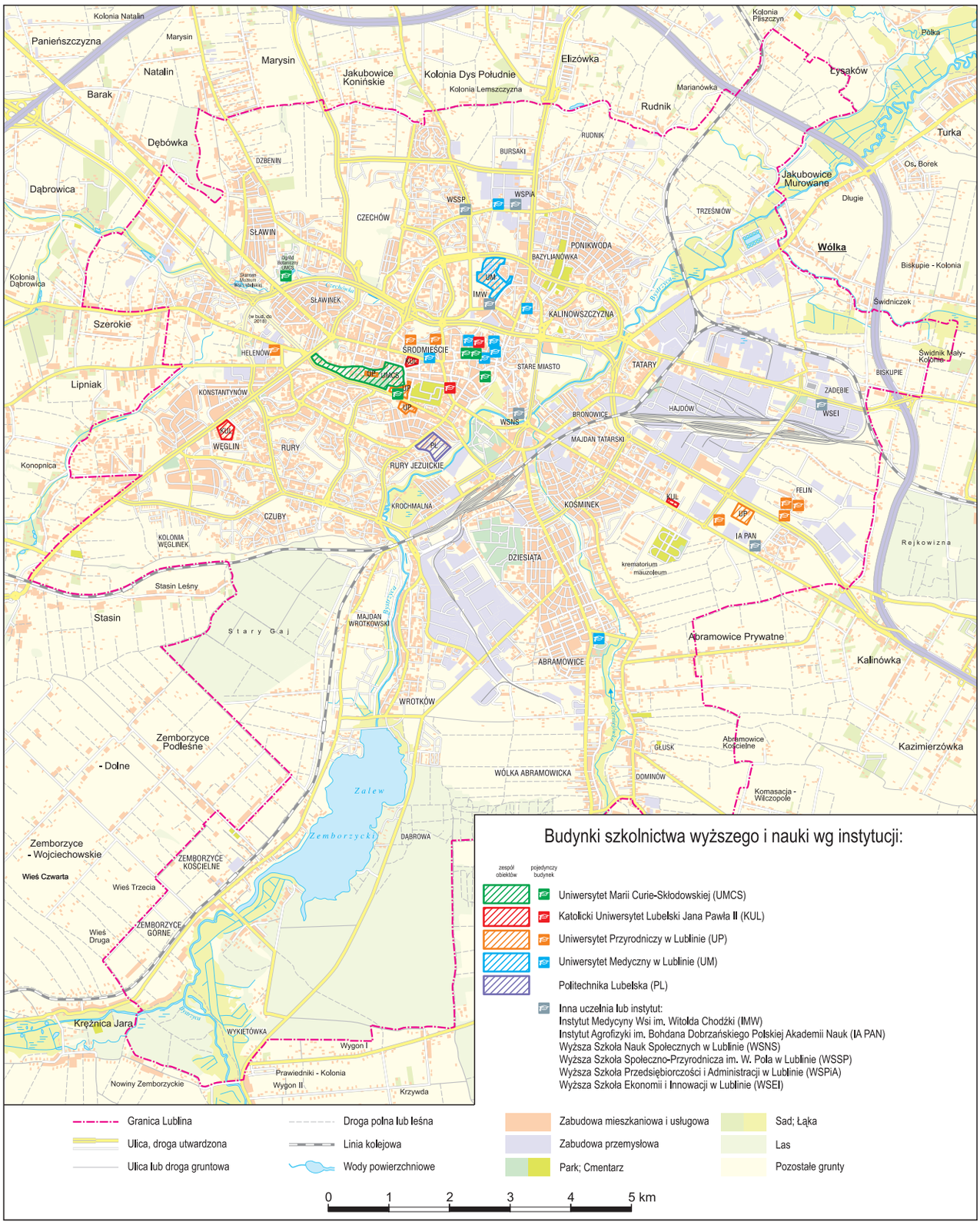

Ryc. 7.7. Rozmieszczenie obiektów szkolnictwa wyższego w Lublinie w 2016 roku
Źródło: opracowanie własne.

i rozszerzenia inwestycji, przez co z czasem obszar miasteczka akademickiego uległ zwiększeniu z początkowych 17 do ponad 60 ha (Gnot 1974). Dzielnica Uniwersytecka w Lublinie została zaprojektowana w oparciu o postulaty słynnego modernistycznego architekta i urbanisty Le Corbusiera, który nowoczesne miasto postrzegał jako przestrzeń podzieloną na trzy strefy: przeznaczoną do pracy, mieszkania i wypoczynku. Zgodnie z tą ideą swoistą oś lubelskiego kampusu stanowi ulica Sowińskiego, dzieląca miasteczko na dwie części. Pierwsza – o charakterze dydaktyczno-naukowym – mieści instytuty naukowe, sale wykładowe, laboratoria i bibliotekę

uniwersytecką. Drugą – mieszkalno-wypoczynkową – tworzą natomiast akademiki, obiekty kulturalne oraz obiekty sportowe (Domagała 2013).

Życie akademickie miasta nie skupia się jednak wyłącznie w dzielnicy uniwersyteckiej. W pobliżu ulicy Północnej stale rozwija się zespół zabudowań Uniwersytetu Medycznego. Jego budowę zainicjowano w 1957 roku na przeznaczonym na ten cel obszarze o powierzchni około 40 ha, położonym wokół Państwowego Szpitala Klinicznego przy ul. Jaczewskiego (Gawarecki, Gawdzik 1964). Kolejne kampusy rozwinęły się m.in. przy ul. Nadbystrzyckiej (kompleks budynków Politechniki Lubelskiej), na Felinie (Uniwersytet Przyrodniczy) oraz na Poczekajce (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II). Nowy impuls w zakresie rozwoju infrastruktury uczelnianej przyniosła dostępność funduszy europejskich, przy wsparciu których powstały m.in. nowoczesne budynki Centrum Innowacyjno-Wdrożeniowego Nowych Technik i Technologii w Inżynierii Rolniczej UP, Innowacyjnego Centrum Patologii i Terapii Zwierząt UP, Instytutu Informatyki UMCS czy też dopełniającego obszar miasteczka akademickiego od strony zachodniej nowoczesnego Centrum Badań EcoTech Complex, będącego wynikiem wspólnej inicjatywy jednostek naukowo-badawczych z Lublina, Rzeszowa i Puław (ryc. 7.7).

Obecnie szkoły wyższe w Lublinie są nie tylko ważnym czynnikiem rozwoju miasta, pełniąc trudne do przecenienia funkcje gospodarcze oraz kulturotwórcze, ale też jego swoistymi symbolami, znakami rozpoznawczymi. Potwierdzają to wyniki badań dotyczących wizerunku miasta przeprowadzonych w 2007 roku na potrzeby projektu Marka Lublin, zgodnie z którymi pierwsze skojarzenia z miastem wywołuje Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II oraz Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (za: Ponikowski 2011).

Zakończenie

Bez wątpienia sfera nauki czyni Lublin miastem unikalnym, a jej rola w życiu współczesnego Lublina wydaje się trudna do przecenienia. W Raporcie o polskich metropoliach opracowanym przez PWC w kontekście Lublina napisano, że „najsilniejszą stroną miasta jest kapitał ludzki, wzmacniany przez rolę miasta jako silnego regionalnego centrum akademickiego" (PWC 2015). Tym samym akademickość Lublina można uznać za jeden z najistotniejszych czynników sprzyjających kształtowaniu się jego funkcji metropolitalnej. Trudno wyobrazić sobie bowiem rozwój miasta – jednego z największych ośrodków akademickich w kraju, w którym obecność naukowców i studentów rzutuje na niemal każdy aspekt życia miasta i jego mieszkańców – bez szkolnictwa wyższego. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w Strategii Rozwoju Lublina na lata 2013–2020, w której wzmacnianie akademickości miasta stało się jednym z czterech kluczowych obszarów rozwojowych i priorytetów (Strategia Rozwoju Lublina... 2013).

Literatura

Bank Danych Lokalnych GUS, 2016. https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start

Baza jednostek i kierunków ocenionych, 2016. Polska Komisja Akredytacyjna, http://www.pka.edu.pl/portfolio-item/baza-ocen/ (dostęp: 22.05.2016).

Domagała M. 2013. Oksford Wschodu. Takiej dzielnicy jak w Lublinie nie ma nikt. http://lublin.wyborcza.pl/lublin/1,35640,14144100,Oksford_Wschodu__Takiej_dzielnicy_jak_w_Lublinie_nie.html (dostęp: 18.05.2016).

Edukacja w Lublinie na przestrzeni wieków, 2016. Teatr NN – Ośrodek Brama Grodzka. http://teatrnn.pl/instrukcja/edukacja-w-lublinie-na-przestrzeni-wiekow/ (dostęp: 25.05.2016).

Gawarecki H. 1974. O dawnym Lublinie. Szkice z przeszłości miasta. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.

Gawarecki H., Gawdzik C. 1964. Lublin. Krajobraz i architektura, Wyd. drugie uzupełnione. Arkady, Warszawa.

Gnot L. 1974. Lubelszczyzna. Dzieje – ludzie – krajobrazy. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.

Hołda J., Zarębska-Denysiuk P., Celiński P., Kawa M., Hunkiewicz C., Sobczuk Z. 2012. Wsparcie przemysłów kreatywnych w Lublinie. Analiza potencjału i kierunki rozwoju. Lubelskie Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, Lublin.

IEŚW 2016. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, http://www.iesw.lublin.pl/dzialalnosc.php (dostęp: 25.05.2016).

IMW 2016. Instytut Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki w Lublinie, http://www.imw.lublin.pl/index.php/pl/o-instytucie/historia (dostęp: 25.05.2016).

Instytut Agrofizyki im. B. Dobrzańskiego PAN 2016. Informacje ogólne, http://www.ipan.lublin.pl/pl/info/ogolne (dostęp: 25.05.2016).

Jakubowski A., Dziaduch S. 2013. Lubelski ośrodek akademicki. Szanse i zagrożenia rozwoju. Urząd Statystyczny w Lublinie.

Kleiber M. 2012. Edukacja, nauka i kultura – kluczowe determinanty przyszłości Polski. Nauka, nr 3, s. 7–14.

Kociuba D. 2008. Rola wyższych uczelni w rozwoju przestrzennym Lublina. W: T. Markowski, D. Drzazga (red.), Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast. Studia. Polska Akademia Nauk. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, nr 121, KPZK PAN, Warszawa, s. 257–272.

Komornicki T., Miszczuk A. 2016. Cross-border relations in the Polish-Ukrainian Borderland. W: A. Jakubowski, A. Miszczuk (red.), The New EU's Borderland: Cross-Border Relations and Regional Development.Routledge, London (w druku).

Komunikat o wynikach kompleksowej oceny działalności naukowej lub badawczo-rozwojowej jednostek naukowych, 2013. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, http://www.nauka.gov.pl/komunikaty/komunikat-o-wynikach-kompleksowej-oceny-dzialalnosci-naukowej-lub-badawczo-rozwojowej-jednostek-naukowych.html (dostęp: 13.05.2016).

LPN-T 2016. Lubelski Park Naukowo-Technologiczny S.A., http://lpnt.pl/o-parku (dostęp: 26.07.2016).

Łoboda K. 2011. Nauka i szkolnictwo wyższe. W: W. Janicki (red.), Województwo lubelskie. środowisko – społeczeństwo – gospodarka, s. 183–196. Norbertinum, Lublin.

Marczuk J. 1975. Oświata i nauka. W: S. Krzykała (red.), Dzieje Lublina, t. 2, s. 190–212. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.

Matacz A. 2014. Studenci zagraniczni w Polsce i w Lublinie – ich pochodzenie i rzeczywiste wybory kierunków kształcenia. W: Z. Kawczyńska-Butrym (red.), Migracje edukacyjne. Studenci zagraniczni – dwie strony księżyca, s. 55–71. Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Metropolitalne Seminarium Duchowne w Lublinie 2016. Historia, http://seminarium.lublin.pl/index.php/o-seminarium/historia (dostęp: 28.05.2016).

Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie. Informacje o Oddziale, 2016. http://www.pan-ol.lublin.pl/komisje.html (dostęp: 25.05.2016).

Olszewski E. 1980. Oblicze oświaty i kultury 1918–1939. W: A. Koprukowniak, W. Śladkowski (red.), Z przeszłości dalekiej i bliskiej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny, s. 310–323. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.

PAN. 2016. Instytucja Naukowa, http://www.instytucja.pan.pl/index.php/instytucja (dostęp: 26.07.2016).

Ponikowski H. 2011. Lublin i województwo lubelskie na tle kraju i Unii Europejskiej. W: W. Janicki, (red.), Województwo lubelskie. Środowisko – społeczeństwo – gospodarka, s. 22–33. Norbertinum, Lublin.

Przesmycka E. 2009. Lublin Univer-City, miasto zrównoważone. W: M. Bałtowski, M. Bielecka-Hołda (red.), Lublin 2020. Wizje rozwojowe, s. 91–103. Wydawnictwo WSPA, Lublin.

PWC 2015. Lublin. Miasto unii musi inspirować. PWC, Warszawa.

Ranking szkół wyższych „Perspektywy" 2015. http://www.perspektywy.pl/RSW2015/ranking-uczelni-akademickich (dostęp: 29.05.2016).

Ranking Szkół Wyższych 2015, Wprost. http://rankingi.wprost.pl/szkoly-wyzsze (dostęp: 28.05.2016).

Ranking Web of Universities, 2016. Webometrics Ranking of World Universities, Cybermetrics Lab, http://www.webometrics.info/en/Europe/Poland (dostęp: 29.05.2016).

Strategia Rozwoju Lublina na lata 2013–2020, 2013. Lublin, Urząd Miasta Lublin.

Śladkowski W. 1980. Po utracie niepodległości 1795–1831. W: A. Koprukowniak, W. Śladkowski, (red.), Z przeszłości dalekiej i bliskiej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny, s. 159–175. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.

Śleszyński P. 2003. Funkcje metropolitalne Warszawy – zarys problematyki. W: I. Jażdżewska (red.), Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni. XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, s. 119–134. Katedra Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.

Tworek S. 1980. W epoce Jagiellonów. W: A. Koprukowniak, W. Śladkowski (red.), Z przeszłości dalekiej i bliskiej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny, s. 39–60. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.

UNESCO 2015. International Standard Classification of Education, Fields of education and training 2013 (ISCED-F 2013) – Detailed field descriptions, http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-f-detailed-field-descriptions-en.pdf (dostęp: 25.07.2016).

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym. Dz.U. z 2005, Nr 164, poz. 1365.

Ziółek J. 1997. Lublin uniwersytecki. W: T. Radzik, A.A. Witusik (red.), Lublin w dziejach i kulturze Polski, s. 383–403. Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Lublinie; Krajowa Agencja Wydawnicza – Lublin Sp. z o. o., Lublin.